

USÛLU'L-İFTÂ VE ÂDÂBUHU

Muhammed Takî el-Osmânî

Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2014, 408 sayfa.

İhsan AKAY*

Eserin yazarı Muhammed Takî Osmânî, 1943 yılında Hindistan'ın Seharenpur şehrine bağlı Diyobend köyünde doğmuştur. Soy olarak Hz. Osman'a (r.a.) dayanmaktadır. Kendilerini ilim ve din hizmetine adanmış bir aile ortamında yetişmiştir. Atalarından aldığı ilmî mirasın yanında zekâ ve kabiliyeti sayesinde erken yaşlarda ilmi kişiliğiyle öne çıkmıştır. İlmî alanda yaptığı çalışmalarından dolayı da çok yönlü bir ilim adamı olarak kabul görmektedir. Akademisyen ve idareci vasıflarını cemedan yazar, Pakistan Yüksek Mahkemesinde kadılık, Karâçi Üniversitesi Rektörlüğü, Cidde Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî üyeliği ve benzeri birçok önemli görevler üstlenmiştir. Hayatı boyunca İslam hukuk kaynaklarından ve genel prensiplerinden ödün vermeden klasik ve modern bilgiyi ustalıkla sentezlemeyi başarmış ve asrımızın girift problemlerine uygun çözümler üretmiştir. Ayrıca yetiştirdiği yetkin öğrenci sayısı da teberrüz etmiş bir âlim olarak Müslümanlar nezdinde takdire şayan görülmüştür. Halen Pakistan Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı görevinde bulunan yazar, ayrıca üç bini aşkın öğrencisi bulunan Darû'l-'Ulûm medresesinde yönetici-hoca sıfatıyla ilmî faaliyetlerine devam etmektedir.

Arapça, İngilizce, Urduca dillerinde kaleme aldığı 100'den fazla kitap, makale ve konferansları bulunmaktadır. Eserlerin önemli bir kısmı Türkçe başta olmak üzere birçok dile tercüme edilmiştir. Ele aldığımız eser de Emre YAZICI tarafından “*Fetvâ Usulü*” başlığıyla Türkçeye çevrilmiş, Yasin Yayınevi tarafından 2010 yılında basılmıştır. Ayrıca “*Mekânetu's-Sunneti'n-Nebeviye*” isimli eseri “*Sünnetin Değeri ve Bağlayıcılığı*” adıyla Mehmet ÖZŞENEL tercüme etmiş, M.Ü. İlahiyat Fak. Vakfı (İFAV) tarafından da 3. Baskısı 2016 tarihinde yapılmıştır. Bunlara ilave olarak Urdu diliyle kaleme alınmış bir eseri de Muhammed DEMİRCİ tarafından “*Kolay ameller*” şeklinde Türkçeye çevrilmiş, Gülistan Neşriyat tarafından 2011 tarihinde basılmıştır.

Yazarın, İslam hukukuna dair dikkat çeken kitaplarından bazıları ise şunlardır:

-Buhûs fî Kadâyâ Fıkhiyye mu'assira/Çağdaş Fikhî Meseleler.

-El-İslâm ve'l-İktisâdu'l-Hadîs/İslâm ve Modern Ekonomi.

-Et-Taklîd fî Mizâni's-Şeri'a/İslâm Hukukunda Taklîd.

-Menheciiyetu'l-İctihâd fî'l-Asr'il-Hâdir/Çağımızda İctihâd Metodolojisi.

Müellifimiz, tanıtımımıza konu olan “usûlu'l-iftâ ve âdâbuhu” adlı eserinin önemli bir kısmını aslında İbn Âbidîn'in “*Şerhu Ukûdi Resmi'l-Mufî*” adlı eserinden yaralanarak yazmıştır. Nitekim yazar, mezkûr kitabı Karâçi Üniversitesinde “fetvâ verme” hususunda uzmanlık alan dersi alan öğrencilerine yönelik ders notları şeklinde okutmuştur. Ancak daha sonra içerdiği faydalı bilgiler ve yoğun talep üzerine mezkûr çalışmasını farklı kaynaklarla zenginleştirerek fetvâ bilgisi, fetvâ tarihi, fetvâ şartları ve fetvâ adâbı gibi önemli bazı mülâhazalarını ilave ederek kitaba dönüştürmüştür. Müellif, kitabını İbn Âbidîn'in yukarıda zikredilen eseri formatında kaleme aldığından dolayı o eserden hem

* İhsan AKAY, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Ihsanakay-21@hotmail.com

daha iyi istifade etme hem de bu konuya dair yeni bilgiler edinme imkânını sunmaktadır. Bununla birlikte konu hakkındaki bilgileri detaylı bir şekilde ele alıp işledikten sonra ihtiyaca binaen konuyu toparlamakta ve sunulan bilgilerin zihinde kalıcı olması için de kısa bir özete yer vermektedir.

Kitap, kısa bir “Giriş” ve yedi bölümden oluşmaktadır. Lüzuma binaen bazı bölümlerin başında o bölümün genel muhtevası hakkında bilgi veren “Giriş” kısmı yer almaktadır. Kitapta ismi yer alan önemli fakihlere dair özet bilgiler dipnotlarda verilmiş ve kitabın sonuna da alfabetik bir indeks eklemiştir. Kitap, fetvâ’nın İslam hukukunda önemli bir yere sahip olduğunu bir kez daha kanıtlamıştır. Özellikle de Batılı misyonerlere, müsteşriklere ve bunlara hayranlık duyan bazı Müslümanlara İslâm hukukunun donuk olmadığını ve çağın her meselesine cevap verebileceğini ortaya koyması açısından son derece önemli bir misyon üstlenmiştir. Bununla birlikte eserde bazı tali konulara geniş verilmesi, kitabın adı genel olmasına rağmen ihtiva olarak Hanefî mezhebinin çok fazla öne çıkması ve “Kaynakça” kısmının yer almaması teknik olarak böylesi kıymetli bir çalışma açısından eksiklidir.

Yazar, “Giriş” bölümünde mütevazı bir ifadeyle, “Benim gibi ilim öğrencilerinin işine yardımcı olması için araştırmamın sonuçlarını bu kitapta arz ettim.” diyerek eseri kaleme alma nedenini zikretmektedir. Birinci bölümde, fetvâ ve fetvâ vermenin hassasiyeti başlığı altında fetvânın tanımı, fetvânın kısımları, iftâ ile kazâ arasındaki farklar ve önceki takva ehli âlimlerin, fetvânın önemine dair açıklamalarına dikkatleri çekmektedir.

İkinci bölüm, en fazla alt başlığın yer aldığı kısımdır. Dokuz alt başlıktan oluşmaktadır. İlk dördünde, Hz. Peygamber (s.a.v), Sahabe ve tabiin devri fakihlerin fetvâ verme metotlarını örneklerle zikretmektedir. Sonraki alt başlıklarda ise sırasıyla sahabe, tabiin ve fakihlerin kendi aralarındaki görüş ayrılıklarının sebeplerini, İslam dinin farklı geniş bölgelere yayılması neticesinde fikhın hangi ihtiyaca binaen tedvin edildiğini belirtmektedir. Ehl-i hadîs ile ehl-i re’y taraftarlarını ele alarak özellikle bunlardan ilkinin hadise fazla önem verdiği diğerinin ise yeterince önem vermediği şeklindeki yanlış algının doğru olmadığına dikkat çekmektedir. Daha sonra birçok kişinin merak ettiği fikhî mezheplerin ortaya çıkışı, taklit ve mezhepleşme gibi konular hakkında bilgiler sunmaktadır. Bunlara ilaveten fakihlerin fetvâ hususunda vardıkları hükümlere, dile getirmiş oldukları dikkat çekici uyarılara ve tavsiyelere yer verdikten sonra taklidi dört dereceye ayırarak her birinin hükmünün ne olduğu hususlarına açıklık getirmektedir.

Üçüncü bölüm, müellifin en geniş tuttuğu bölümdür. Bu bölümde Hanefî ve Şâfiî fukahâsının tabakalarına değinerek İbn Kemal Paşa’nın, İbn Âbidîn’in “Şerhu Ukûdi Resmî’l-Muftî” adlı eserinden özetleyerek sunduğu Hanefîlerin yedi tabakasını zikretmektedir. Hemen ardından da Hâfiz İbn Sâlah’ın, ayrıntılarına yer verdiği Şâfiîlerin beş tabakasını ele almaktadır. Ayrıca bu tabaka taksimi hususunda İbn Kemal Paşa’ya yöneltilen önemli bazı eleştirilere dikkat çekmektedir. Hanefîlerin tabakat kitapları meselelerine de değinen müellif, burada Hanefîlerce meşhur olan Zâhiru’r-Rivâye, Nevâdir ve Fetvâ/Vâkiât kitaplarına geniş bir yer ayırdıktan sonra Şayh Veliyullah ed-Dehlevî’nin Hanefî meselelerindeki taksimatını ve bunlara dair hükümlerine yer vermektedir.

Dördüncü bölümde müellif, Hanefî mezhebi üzerine kaleme alınmış İbn Âbidîn'in "Şerhu Ukûdi Resmî'l-Muftî" adlı eserinde belirtilen müftî'nin şartlarına dair çok önemli bir özet sunmaktadır. Böylece bir önceki bölümde zikredilen teorik meselelere pratik örnek niteliğindeki müftî veya fetvâya dair muhtemel sorulara cevaplar vermekte, tercih ve mercûh kavramlarına binaen müftî'nin meselelere dair belirleyeceği hükümlerin durumlarını izah etmektedir.

Beşinci bölümde müellif, müftî'nin bir başkasının mezhebine dayanarak fetvâ vermesini ele almaktadır. Aslında bir önceki bölümde belirtilen kurallara göre bunun caiz olmadığını fakat İslam hukukunun tek mezheple sınırlandırılmayacağı ve her bir müçtehidin, nassın belirlediği hükme varmak için tüm gayretini sarf ettiği hakikatine binaen bu durumun caiz olabileceğini hatırlatmak üzere bir "önsöze" yer vermektedir. Bu önsözdeki özet görüşünü temellendirmek adına da zaruret, genel ihtiyaç, umûm-ı belvâ, telfik'in hükmü, dört mezhep dışında hüküm verme gibi önemli konular argümanlarıyla işlemektedir.

Altıncı bölümde müellif, Mecelle'nin meşhûr küllî kâidelerinden bir olan "تَغْيِيرُ الزَّمَانِ" / "الاحكام بتغير الزمان" / zamanın değişmesiyle hükümler değişir" şeklindeki kuralını bu bölümün başlığı olarak tercih etmektedir. Böylece zaman, çevre ve şartların değişmesiyle hükümlerinde değişebilirliğine göre hüküm ortaya koyan fetvâların hakikatine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte bu kaidenin her zaman geçerli olmadığını ve hangi durumlarda bunun geçerliği olacağını izah etmek için bu bölüme bir "önsöz" yazma gereği görmüştür. Müellif, bu bölümde ayrıca illet-hüküm ilişkisi ile illet-hikmet arasındaki farklar, makâsıd-ı şerîa, örf-hüküm ve sedd-i zerai' gibi dikkat çekici malûmatlara yer vermektedir.

Yedinci ve son bölümde ise müellif, fetvâ hükümleri ve metotlarını konu edinmektedir. Burada fetvâ vermenin ne zaman vâcib, ne zaman haram olacağını, fetvâ vermemek, fetvâ'dan dönmek, fetvâ verme karşılığında ücret almak gibi hususların hükümlerini açıklamaktadır. Ayrıca fetvâ vermenin metotlarına ek olarak fetvâ'nın âdâbı, fetvânın yazılması, müftî'nin âdâbı ve fetvâ talebinde bulunanların hükümleri gibi konuları işlemektedir. Özellikle fetvâ yazılırken okunaklı yazılması, soru ve cevaba birlikte yer verilmesi, fetvâya başlarken besmele, hamdele ve salveyle başlanması, cevabın sonuna "الله أعلم" / "Allah en iyisini bilir" ibaresinin konulması ve imza-tarih gibi fetvâ âdâbının önemli ayrıntılarına vurgu yapmaktadır.

Sonuç olarak fetvâ, günlük hayatımızın her anında karşılaşılabileceğimiz son derece önemli bir olgudur. Öyle ki sosyal bir varlık olarak yaşantımızın her aşamasında ya fetvâ soran ya da fetvâ veren konumundayız. Binaenaleyh baş döndüren bir hızla gelişen sosyal meselelere, doğru ve etkili çözümler üretmeyi hedefleyen İslam hukukçuları başta olmak üzere alanında ders veren hocalar, bu ilmin eğitime talip olanlar ve özel sorunlarına çözüm arayışında olanlar için bu çalışma önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Aslında klasik ve çağdaş dönemlerde farklı mezheplerden fetvâyla ilgili uzun, kısa veya orta hacimli çeşitli eserler telif edilmiş bunların önemli bir kısmında fetvâ usûlü, âdâbı ve şartları gibi ana konulara da değinilmiştir. Ancak bu eserlerin zor bir dil, üslup ve metotla kaleme alınmaları ve dağınık bir görünüm arz etmeleri nedeniyle hedeflenen faydalara

ulaştığı pek söylenemez. Öte yandan bu boşluğu doldurmak üzere bazı girişimler olsa da bütüncül çalışmaların yetersizliği dikkatlerden kaçmamaktadır. Dolayısıyla dil, üslup ve metod açısından klasik fetvâ usûlü veya şartlarını ihtiva eden eserlerin taşıdığı zorlukları dikkate alarak konuları ana hatlarıyla, sade bir dil, kolay bir üslup ve metotla takdim eden eser alandaki araştırmacılara yön verebilecek bir çalışma niteliğindedir. Mezkûr eserin Yusuf el-Karadâvî'nin, "*el-Fetvâ Beyne'l-İndibât ve't-Teseyyub*, (Dâru's-Sahva, Kahire 1988.) isimli kitapla birlikte okunması fetvâ usûlü ve âdabı hususlarında bilgi sahibi olmak isteyenlerin bilgi dünyasına önemli bir katkıda bulunacağı düşünülmektedir.